

TEORIE A METODOLOGIE ORÁLNÍ HISTORIE / THEORY AND METHODOLOGY OF ORAL HISTORY

Ochota vzpomínat na šoa. Zamyšlení nad vybraným aspektem historické paměti přeživších, kteří poskytli pro archiv USC SFI rozhovor v českém nebo slovenském jazyce./ Willingness to remember the Shoah. Reflections on certain aspects of the historical memory of the survivors, who provided the interview for archives USC SFI in Czech or Slovak language

Milan Hes

Abstrakt

Studie se na příkladu zaznamenaných svědectví, které byly archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education poskytnuty přeživšími holocaustu, snaží poukázat na skutečnosti, které motivovaly pamětníky k tomu, aby své svědectví vůbec poskytli a o prožitém promluvili. Text reflektuje vyprávění pamětníků, která byla poskytnuta v českém a slovenském jazyce výzkumníkům v 90. letech 20. století.

Abstract

The essay is to prove certain facts which turned into the main reason for the witnesses to share their experiences and speak about them. The survivors' testimonies were recorded and saved in the USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. The text is a reflection of what was said to the researchers by several witnesses in the Czech and Slovak language in 1990s in the 20th century.

Klíčová slova: audiovizuální archiv – vzpomínky přeživších holocaustu – motivace ke vzpomínání na prožité

Key Words: audio-visual archive – holocaust survivors' memories – motivation for remembering the experienced

„Vzpomínka na tábory se musí stát zásobníkem informací pro naši schopnost vyznat se v přítomnosti.“

(Tzvetan Todorov)

Samozřejmost vzpomínky?

Takřka za samozřejmé považujeme skutečnost, že když doklad historické paměti studujeme, tak prostě a jednoduše existuje. Většinou nás ani nenapadne klást si otázku po tom, co by se stalo, kdyby vzpomínka nebyla přítomna, kdyby neexistovala. Je tu s námi, my čteme, nasloucháme nebo zrakem sledujeme sdělení, které nám předává. Nezapomínejme však na to, že její nositel a „vypravěč“ musel svým vědomým rozhodnutím započít s „aktem předávání“¹ vzpomínek. Jen díky jeho rozhodnutí podělit se s druhým člověkem o vlastní zážitky, jen díky pozvání další

¹ Ke způsobu uchování respektive k počátkům vybavování vzpomínek na šoa Peter Salner poznamenává: „(Vzpomínky na šoa) *pretrvávajú niekedy v manifestnej podobe, väčšinou však ostávajú latentne skryté hlboko v ľudskom vnútri.*“ In: P. SALNER, *Cesty k identite*, Bratislava: Zing Print, 2005, s. 92.

osoby do role svědka se rekonstrukce životního příběhu stává veřejně formulovaným vztahem k minulosti.

Jaká byla u přeživších šoa ochota a motivace po předání vlastní životní zkušenosti? Pokusme se na tuto otázku odpovědět prostřednictvím rozboru vybraných audiovizuálních svědectví z archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, která byla autorem tohoto textu studována v pražském Centru vizuální historie Malach. Celkem tak bylo prostudováno 165 svědectví pamětníků v českém a slovenském jazyce. Přímé citace některých z nich jsou součástí zde představované studie.

Stručné představení Centra vizuální historie Malach (archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education)

Od počátku roku 2010² se možnost dozvědět se více zejména o událostech 2. světové války³ rozšířila pro studenty, badatele i širokou veřejnost zpřístupněním unikátní digitální databáze dvaapadesáti tisíc filmových svědectví, které jsou k nalezení v Centru vizuální historie Malach,⁴ jež je detašovaným pracovištěm Ústavu formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na Matematicko-fyzikální fakultě se CVH Malach⁵ nachází především proto,

² V testovacím provozu začalo Centrum vizuální historie Malach fungovat od září 2009 a oficiální otevření tohoto místa paměti proběhlo 29. ledna 2010.

³ Pochopitelně, že archiv vizuální historie USC Shoah Foundation Institute (či v našem případě přímo Centrum vizuální historie Malach) nenabízí výpovědi pamětníků jen k období let 1939 až 1945. Můžeme však konstatovat, že přibližně 60% z celkového času všech zaznamenaných rozhovorů se tomuto období věnuje.

V souvislosti s touto skutečností si možná také položíme otázku, zda se v případě svědectví pamětníků pro USC Shoah Foundation Institut jedná o interview či o životopisný příběh. Zcela běžně je v tomto vizuálním archivu používáno slovo „interview“, ale pamětníci mají během vyprávění možnost hovořit o svém životě před „klíčovými událostmi“ 2. světové války a pochopitelně také pokračují v rozhovoru i o tématech, která jsou na časové ose již mnohdy velmi vzdálena od čtyřicátých let XX. století. Prakticky se tak řada z vyprávějících dotýká „žhavé současnosti“ a nikterak to rozhovoru neubírá na jeho kvalitách.

⁴ Pochopitelně je možno připomenout i symbolické označení, kdy pod slovem Malach se „skrývá“ (také) v hebrejštině slovo „anděl“, ale také „král“ či „kralovat“.

⁵ Aktualizované informace o CVH Malach také k nalezení na webových stránkách: <http://www.ufal.mff.cuni.cz/cvhm/> (ověřeno k 7. 2. 2012)

že je svým způsobem logickým vyústěním projektu, který se zabýval „*možnostmi rozpoznávání řeči a vícejazyčné extrakce informací (Multilingual Access to Large Spoken Archives)*...(...)...*projekt proběhl mezi lety 2002 – 2007.*“⁶ Právě na tomto výzkumném úkolu, který přímo souvisel se zpracováním a zveřejněním nahrávek přeživších z Institutu USC Shoah Foundation, se odborníci z Matematicko-fyzikální fakulty významnou měrou podíleli.⁷

Myšlenka sbírat a zpracovávat svědectví přeživších a poskytnout je k dispozici veřejnosti v podobě, kterou dnes prezentuje také pražské Centrum vizuální historie Malach se zrodila již v roce 1994. Tehdy známý americký režisér Steven Spielberg po natáčení filmu „Schindlerův seznam“ podnítil založení organizace s názvem „Survivors of the Shoah Visual History Foundation“ (později „Institut USC Shoah Foundation“), jejíž hlavním posláním bylo od prvopočátku shromažďování audiovizuálních svědectví o zločinech šoa. Cíl byl v zásadě jediný, sesbírat co nejvíce vyprávěných vzpomínek – od co největšího počtu přeživších.

Od roku 2006 je Institut USC Shoah Foundation⁸ součástí College of Letters, Arts & Sciences na Univerzitě Jižní Kalifornie (University of Southern California) a plným jménem se tato instituce označuje jako USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. „*Tato změna názvu odráží rozšířenou misi Institutu: překonávat předsudky, netoleranci a fanatismus – stejně jako utrpení, které způsobují – prostřednictvím vzdělávacího využití svědectví z archivu Institutu.*“⁹

⁶ Interní prezentace Centra vizuální historie Malach ve formátu PowerPoint označená jako „*Centrum vizuální historie MALACH a Archiv Institutu USC Shoah Foundation*“. Prezentace poskytnuta dne 19. 11. 2010 pracovníky CVH Malach. Osobní archiv autora.

⁷ Připomeňme rovněž práci vědců z Katedry kybernetiky Fakulty aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni.

⁸ Aktuální informace pravidelně Institut zveřejňuje také na webových stránkách: <http://www.colege.usc.edu/vhi/> Pro uživatele, kteří mají zájem o české jazykové prostředí také: <http://www.colege.usc.edu/vhi/czech/> (ověřeno k 22. 12. 2012)

⁹ Interní prezentace Centra vizuální historie Malach ve formátu PowerPoint označená jako „*Centrum vizuální historie MALACH a Archiv Institutu USC Shoah Foundation*“. Prezentace poskytnuta dne 19. 11. 2010 pracovníky CVH Malach. Osobní archiv autora.

Prezentovaný archiv nahrávek¹⁰ představuje s celkovou délkou 105 000 hodin videomateriálu¹¹ jednu z největších digitálních knihoven na světě.¹² Centrum vizuální historie Malach je jedním z míst, odkud je možno získat přístup do archivu, který schraňuje jinak těžko představitelného množství 135 terabytů počítačových dat. Doplňme rovněž, že tyto audiovizuální nahrávky z let 1994 až 1999 byly získány proškolenými pracovníky.¹³ Archiv se však rozrůstá i v současné době, kdy jsou například pořizovány nahrávky s přímými svědky genocidy v africké Rwandě.¹⁴ V převážné většině shromážděných nahrávek se v případě audiovizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (respektive CVH Malach) jedná o výpovědi židovských přeživších a „časovým středobodem“ vyprávění

¹⁰ V dalších poznámkách místo plného znění odkazu na archiv vizuální historie USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education bude dále používána převážně zkratka „VHA USC SFI“. Všechna zde citovaná audiovizuální svědectví byla shlednuta v pražském Centru vizuální historie Malach. Databáze pamětníků archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education rovněž k dispozici na webových stránkách: <http://tc.usc.edu/vhitec/%28S%28j0yy51452s01yl553aclajyt%29%29/default.aspx> (ověřeno k 22. 12. 2012)

¹¹ Naprostá většina z tohoto videomateriálu je opatřena plnou indexací.

¹² V čistě teoretickém případě můžeme konstatovat, že jedinec který chce všechny tyto nahrávky zhlédnout a věnoval by této aktivitě ze svého času 8 hodin denně (při pěti „pracovních“ dnech v týdnu), by potřeboval na studium záznamů téměř 60 let. To ovšem za předpokladu, že mu nečiní potíže studovat svědectví v jazycích, v kterých pamětníci rozhovor poskytli.

¹³ Na proběhlé školení (v Praze roku 1996) pro USC Shoah Foundation Institute vzpomíná ve svém textu například psycholog a psychoterapeut Ivan Kamenský, který následně v letech 1996 až 1998 moderoval celkem pětádesát rozhovorů s přeživšími šoa na východním Slovensku. In: I. Kamenský, *Čo spôsobil a zanechal holokaust v psychike preživších a ich potomkov*, in: E. Jírová (ed.), *Trauma, řád, identita*, Praha: Rafael institut – GplusG, 2008, s. 132. Na projektu se účastnilo celkem 2300 moderátorů. Někteří vedli jen několik rozhovorů, jiní i několik desítek interview. V České republice působilo v projektu USC Shoah Foundation Institute moderátorů osmatřicet. Také se jednalo o tisíc kameramanů, z kterých šest působilo při sběru vzpomínek na území České republiky. Nahrávky byly pořizovány na „běžné“ videokazety (VHS) a na jedno svědectví o délce cca 120 minut připadaly čtyři analogové kazety. Pochopitelně existovala svědectví kratší i delší.

¹⁴ „*Memories of the Rwandan Tutsi Genocide*“ In: PastForward – The Newsletter of the USC Shoah Foundation Institute, Summer 2008, s. 6-7. Také na tomto příkladu je patrné, že hlavním současným cílem USC Shoah Foundation Institute není jen uchovávat vzpomínky pronásledovaných z období 2. světové války. Rovněž má tato instituce značný zájem na tom, aby na příkladech v současnosti stále existujících příkladů netolerance, xenofobie apod., byly tyto jevy dokumentovány a především za pomoci vzdělávacích aktivit také pozitivně překonávány.

pamětníků jsou pochopitelně události šoa. Obsaženy a zpřístupněny jsou však rovněž interview perzekuovaných homosexuálů, Svědků Jehovových, politických vězňů či Rómů. V databázi lze však taktéž dohledat rozhovory s osvoboditeli nacistických táborů či s účastníky soudů s válečnými zločinci.¹⁵

Je rovněž důležité zmínit, že na nosičích elektronických dat, které jsou instalovány v prostorách Matematicko-fyzikální fakulty UK, jsou badatelům bezprostředně k dispozici (takřka všechna) svědectví v českém, slovenském, a relativně nově také v polském jazyce. Pakliže má „badatel“ zájem o záznamy z dalších čtyřiapadesáti zemí,¹⁶ či přesněji řečeno o svědectví v dalších třiceti jazycích, jednoduše si je v aplikaci elektronicky „objedná.“ Následně mu jsou ve stejné digitalizované podobě „doručena“ z americké „centrály“. Pověštinou se jedná o operaci, která zabere jen několik minut. Zcela výjimečně jde o proces delší (a to v řádu hodin). Na území České republiky bylo v průběhu nahrávání v 90. letech minulého století pořizeno celkem 566 rozhovorů, na Slovensku 656 rozhovorů. Přičemž z oněch přibližně dvaapadesáti tisíc pamětníků, kteří se rozhodli poskytnout Institutu USC Shoah Foundation interview, uvedlo celkem 4 557 osob jako svou rodnou zemi Československo.¹⁷ Pochopitelně si však vzpomínající mohli vždy vybrat jazyk, v kterém své svědectví poskytnou. Lze tedy dohledat svědectví, která vznikla za hranicemi obou republik bývalého

¹⁵ Statisticky vyjádřeno lze kategorie svědectví, kterými převážně k tematice druhé světové války (nacistické perzekuce) vizuální archiv Institutu USC Shoah Foundation (a tím i pražské Centrum vizuální historie Malach) disponuje přehledně rozdělit takto: a) židé – 49 000 rozhovorů, b) zachránci a poskytovatelé pomoci – 1 100 rozhovorů, c) Romové a Sintští Romové – 400 rozhovorů, d) svědci osvobození nacistických táborů – 360 rozhovorů, e) političtí vězni – 260 rozhovorů, f) Svědkové Jehovovi – 80 rozhovorů, g) účastníci soudů s válečnými zločinci – 70 rozhovorů,

h) přeživší a svědci programů eugeniky – 13 rozhovorů, i) homosexuálové – 8 rozhovorů.

¹⁶ Početně nejvíce poskytli pamětníci svá svědectví v těchto zemích: USA – 19 841, Izrael – 8 504, Ukrajina – 3 433, Kanada – 2 840, Austrálie – 2 484, Francie – 1 673, Polsko – 1 438, Nizozemí – 1 048, Velká Británie – 876, Maďarsko – 806, Argentina – 737.

¹⁷ Pokud však zadáme do „obecného“ vyhledavače databáze VHA USC SFI anglické slovo „czech“, pak je možno dohledat cca 12 500 svědectví, v kterých je nějakým způsobem vazba na český národ, Československo apod. připomínána. Může se však jednat i o velmi stručné zmínky, v kterých například pamětník hovoří o tom, že na konci války procházel dnešním územím České republiky během „pochodu smrti“.

Československa, a přesto jsou nahrávané rozhovory vedeny v českém či slovenském jazyce.

Již bylo konstatováno, že pro tuto studii bylo pracováno s vybranými svědectvími, která byla poskytnuta v českém a slovenském jazyce. V této souvislosti připomeňme, že sami přeživší si mohli vybrat komunikační prostředek, pomocí kterého v rozhovoru odpovídali na otázky, které jim byly kladeny. Volba českého nebo slovenského jazyka byla tedy převážně volbou řeči, kterou přeživší běžně používali nebo ji kvůli adresátům sdělení použít úmyslně chtěli. Prakticky v každém zaznamenaném poselství je patrná snaha oslovit mladší generace lidí na území bývalého Československa. I když byla tedy například nahrávka pořízena v Izraeli či v USA, svobodný výběr češtiny či slovenštiny ze strany pamětníka byl významným signálem k porozumění toho, ke „komu“ vlastně svědek hovoří. Mluvčí věděl, či podvědomě cítil, že jeho sdělení směřuje do českého či slovenského jazykového prostředí, které mu je nějakým způsobem blízké a na kterém mu v jeho historické paměti záleží. Z tematického hlediska byla k rozboru vybrána taková svědectví, v kterých se přeživší šoa rozhodli během rozhovorů s tazateli významnějším způsobem reflektovat zacházení s vlastní pamětí, vzpomínkami a vyprávěním.¹⁸

Paměť těch, kteří se rozhodli mlčet

Nyní se tedy zaměříme na rozbor audiovizuálních svědectví. Při jejich pečlivém sledování zjistíme, že k nám vedle pamětníků, kteří celkem ochotně v letech minulých poskytovali svá svědectví, také promlouvají lidé, pro které nebyla komunikace o tom, co během válečné doby zažili, vůbec samozřejmou záležitostí.

Možná bude prospěšné, když však v této souvislosti budeme pamatovat na jeden možná ne zcela samozřejmý fakt. I když se řada svědků doznává v nahrávkách k tomu, že o šoa odmítala z nejrůznějších důvodů komunikovat, nakonec na rodinný rozhovor, školní besedu, novinářské interview, účast v oral history projektu atd., tito

¹⁸ Pro badatele je výhodné, že může při sledování jednotlivých nahrávek využít způsob vyhledávání pomocí klíčových slov. Studie vychází zejména ze segmentů svědectví kategorie „feelings and thoughts“.

přeživší přece jen přistoupili. Definitivně tedy nespočinuli v mlčení. Jejich paměť možná byla poněkud „ostýchavější“, potřebovala více času či změnu společenského klimatu apod., ale podstatné především bylo, že se stejně stala komunikovanou (sdělovanou) pamětí, která tím vystoupila z osobní roviny do prostoru „veřejně“ prezentovaného dialogu.

Ze své podstaty bohužel totiž neznáme a ani nemůžeme znát obsahy paměti šoa těch přeživších, kteří nikdy s nikým o vlastní minulosti nehovořili nebo ji jiným způsobem nepředali. Pochopitelně i tito lidé jsou oběti rasového násilí, i oni mají svou vlastní paměť, která by nás mohla seznámit s další variantou příběhu. Možná by se nakonec ukázalo, že doposud „nekomunikující“ přeživší mají co doplnit, že mohou leccos nového a zajímavého objasnit a třeba i uvést do dosud nepozorovaných souvislostí. Jejich paměť však s velkou pravděpodobností již navždy zůstane mlčící, uložená za hradbou nekomunikace. Je bohužel takřka jisté, že pamětníci z této „kategorie“ po sobě nezanechají (nezanechali) z vlastní vůle žádný rozhovor o minulém, jejich vyprávění nebude zaznamenáno v žádném archivu orální historie a neuslyší ho ani nikdo z jejich nejbližšího okolí.¹⁹

Paměť šoa tak (stejně jako další vrstvy generačních pamětí) má svůj „protipól“ v prostředí nikdy nevyprávěného prožitku. Hned několik faktorů, které alespoň zčásti osvětlují tento stav nepředávání prožité zkušenosti šoa v prostředí předlistopadového Československa, zmiňuje ve své práci Michaela Hapalová. „*O holokauste sa od konca vojny mlčalo 50 rokov. Nielen hanba, hrôza a pocit poníženia vyvolaný spomienkami, ale aj nemožnosť traumy transparentne a s pocitom bezpečia zdieľať na verejnosti, nedovolili väčšine preživších prehovorit' ani v intímnom kruhu rodiny:*“²⁰ I tento válečný prožitek však kdysi v podobě věznění, útěku, ukrývání atd. existoval. Jen těžko se pochopitelně odhaduje kolik procent přeživších do této kategorie „stále“ mlčících vlastně spadá. Jak také v této otázce konstatuje slovenský etnolog Peter Salner: „*Mnohí z tých, ktorí pamätajú šoa, váhajú aj dnes, viac ako pol*

¹⁹ „*Ludzie, którzy mieli straszne przeżycia, nieraz nie chcieli opowiadać o nich dzieciom i wnukom.*“ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, Poznań: DiG, 2004, s. 87.

²⁰ M. HAPALOVÁ, *O smútku a hrdinstve (náčrt psychologickkej reflexie príbehov prvej generácie preživších holokaustu)*, in: M. Vrzgulová – P. Salner (eds.), *Reflexie holokaustu*, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV, 2010, s. 80.

*storočia 'potom', medzi podobou spomienky a úľavou zabúdania. (...) Napriek strachu zo zabudnutia nedokážu hovoriť o svojich zážitkoch ani s vlastnými deťmi. Mlčia, ale zároveň bolestne vnímajú názory (...), že na holokaust treba zabudnúť.*²¹

Na příkladu archivu USC Shoah Foundation Institute se však musíme smířit s tím, že jako badatelé, učitelé, studenti apod. budeme prostřednictvím zaznamenaných a uložených interview mít k dispozici stále jen vzpomínky těch přeživších, kteří se nakonec rozhodli promluvit. Mezi nimi pak lze rozlišovat ty, kteří dlouho nehovořili, ale stejně se nakonec odhodlali promluvit a ty, kteří s velkou přirozeností se svými vzpomínkami zacházeli v průběhu života a paměť šoa se pro ně stala součástí komunikace, rodinné paměti a mnohdy i důležitým prvkem veřejně prezentované etnické identity. Z pochopitelných důvodů nemůže žádný archiv obsahovat výpovědi těch, kteří se rozhodli rozhovor neposkytnout.

Možné členění pamětníků archivu USC SFI

Prakticky v polovině ze všech zaznamenaných svědectví v českém a slovenském jazyce, která byla autorem v archivu USC Shoah Foundation Institute studována, se pamětníci k otázce vyprávění vyjadřují tak, že začali o zážitcích šoa hovořit až v relativně „nedávné“ době (nejčastěji počátkem devadesátých letech 20. století), nebo dokonce poprvé poskytli rozhovor až tazatelům, kteří pro archiv USC Shoah Foundation Institute nahrávky pořizovali. Jedná se tedy o „skupinu“, která o šoa nevyprávěla. Druhou skupinou mezi interpretovanými svědectvími jsou naopak vzpomínky těch přeživších, kteří uvádějí, že na zážitky šoa vždy vzpomínali a se započtím vyprávění tak neměli významnější problémy.

Skupina první: po dlouhý čas mlčí

Řada přeživších se prostě „úmyslně“ rozhodla na minulé události veřejně nevzpomínat. O bezproblémovosti dopadů prožitků šoa na psychické a fyzické zdraví však bohužel nemohla v řadě případů být vůbec řeč. Přeživší žili aktivním životem,

²¹ P. SALNER, *Cesty k identite*, s. 56.

v kterém jim na vzpomínání nezbyl čas. Studovali, plnili si povinnou vojenskou službu, pracovali, zakládali rodiny atd. Nijak ani vzpomínky nevyhledávali a se svými blízkými prostě o válečných událostech nekomunikovali. „*Já jsem si řekla, že to ze své paměti vygumuju a já na to nikdy nebudu vzpomínat. Prostě nechci o tomto období života nic vědět, a když se mě na to lidé ptali, tak já jsem o tom nechtěla hovořit. Jaký to má význam neustále vzpomínat na takové hrůzostrašné věci nebo si to připomínat a já jsem na to skutečně do velké míry zapomenula. (...) Nestalo se, že bych šla na besídku a vyprávěla své zážitky z dovolené nebo festivalu nebo z nějaké srandy, co se stalo, ale určitě nebudete vyprávět příběhy, jak okolo vás vyvraždili celou rodinu. Normální člověk o tom nechce hovořit. Vždyť je to něco hrozného vzpomínat na ty všechny lidi, které zabili a jak je zabili, jak je mučili. Kdo chce o takových věcech vyprávět?*“²²

Dopady nacistické genocidy se prostě nestaly součástí rodinné paměti ani komunikace na veřejnosti. Rodiny přeživších nemělo podle svědků šoa brzdit vzpomínání. „*Když jsem se vrátila, tak jsem měla pocit, že člověk má umístěný oči tak, aby se díval dopředu. Čili pro mě byla rozhodující budoucnost, i když jsem nikdy nezapomněla na to minulé a prožité.*“²³ Měli žít „progresivně“, neměli žít minulostí. Tu již napravit ani změnit nešlo. „*Já jsem svým dětem nic nevyprávěla, já jsem chtěla myslet dopředu. Já jsem nechtěla zapomenout, ale chtěla jsem myslet dopředu.*“²⁴

Avšak ani v případě, že je samovolně započaté vzpomínání „obtěžovalo“ a trpěli některou z psychických komplikací, nemuseli nutně začít také se sdělováním svých zážitků. Jejich okolí tak sice mohlo být v situaci svědka komplikovaného zápasu, v kterém přeživší bojovali s následky šoa, ale o samotných skutečnostech, které přeživší potkaly však povětšinou jejich blízcí nevěděli téměř nic. „*Já na to vzpomínám velice často, ale s tím vykládáním to ne, protože si myslím, že nezúčastněnej člověk tuhle pravdu, kterou jsem já říkala tady..., ta je těžko k uvěření.*

²² VHA USC SFI, Z. M., ID: 11364, Segment: 67.

²³ Tamtéž, E. K.-S., ID: 23063, Segment: 91.

²⁴ Tamtéž, M. K., ID: 12522, Segment: 102.

(...) *Já, když jsem se vrátila (ve vzpomínkách), mě pronásledovaly denně takový sny, že jsem každé den někde byla u psychiatra.*“²⁵

K detailnějšímu poodhalení toho, jak z mlčení přešli pamětníci k vyprávění svého prožitku, bychom v ideálním případě museli znát alespoň část z odpovědí na níže uvedené otázky. Jakým způsobem se pamětníci odhodlávali k vyprávění? Komu vlastně začali vyprávět? Proč se k započetí tohoto aktu mnohdy dostali až po uplynutí několika dlouhých desetiletí od událostí samotných? Co je nakonec motivovalo k tomu, aby z mlčení vystoupili a pokusili se ze své paměti rekonstruovat obrysy minulosti? Jakou roli měla během svědkova vzpomínání jeho rodina? Stala se tím prvním a nejpřirozenějším prostředím, do kterého vypravěčův příběh směřoval? Ne vždy však odpovědi na tyto dotazy k dispozici máme. Mezi dlouhými léty mlčení o minulém a počátkem vzpomínání může stát krátký a intenzivní impuls, ale i dlouho existující touha konečně potlačované sdělit.

Velmi častým (a možná takřka rozhodujícím) „obecným“ důvodem, který přeživší uvádějí jako klíčovou pobídku k započetí komunikovaného vzpomínání, je změna politické situace, ke které po listopadu 1989 v Československu došlo. Počátky demokracie mohly skutečně pro řadu z židovských pamětníků znamenat naději na to, že již bude možno s jejich prožitky seznámit bez obav z případných nepříjemných následků celou veřejnost.²⁶ *„V podstatě jsem jim toho mnoho z tohoto období nezprostředkovala. Nevím, jestli to umíte pochopit. Ve mně do teď je blok. Já jsem se do sametové revoluce strašně bála.*“²⁷

V komunisty preferovaném „národním příběhu“ se totiž paměť šoa ocitla buď na jeho úplném okraji nebo se nacházela zcela mimo „hlavní osu“ udržované oficiální paměti. *„Česká kultura se k tý židovský čtyřicet let nehlásila a ta mezera je tady vidět.*“²⁸ S koncem nedemokratického režimu, pro který byla při tvorbě „dějinného příběhu“ typická snaha o preferování hodnot asimilace, jednoty a ústředního třídního

²⁵ Tamtéž, H. B., ID: 11323, Segment: 166.

²⁶ Peter Salner v této souvislosti hovoří o tom, že přeživší šoa v komunistickém Československu často *„nosili na veřejnosti masku loajality s ideami vládnoucího systému.*“ Tím se vlastně podle Salnera jednalo o *„zakrývání etnickej identity.*“ In: P. SALNER, *Cesty k identite*, s.8, 11.

²⁷ VHA USC SFI, L. P., ID: 37907, Segment: 107.

²⁸ Tamtéž, M. P., ID: 32330, Segment: 58.

hlediska, se „najednou“ pro paměť šoa otevřela možnost konečně vystoupit a ve svobodném prostředí poukázat na jinakost a odlišnost osudů židovského etnika (nejen) v rovině válečné zkušenosti. Obecně se v komunisty ovládaném prostoru dostávaly oběti šoa do celkových statistik padlých druhé světové války, nikoli však (v konkretizaci životních osudů²⁹) do historického vědomí široké veřejnosti. Započít se vzpomínáním tak leckdy znamenalo začít s „pojmenováním“ obětí. *„Pořád se mluvilo o těch obětech, co byly tady za války. (...) Jenom čísla, jenom čísla a já jsem si říkala: 'Až já tu jednou nebudu, kdo si vzpomene třeba na máho tátu. Nikdo o něm už nic neví. Proč má být jenom to číslo. No a tak jsme si právě řekli, že těmhle lidem chceme dát a vrátit ta jména.“*³⁰

Zároveň však byla doba konce osmdesátých a počátku devadesátých let dvacátého století časem, kdy většina z přeživších v osobním životě přecházela z profesního života do „klidnější“ duchodové etapy života. S možností jinak strukturovaného osobního času se otevíral prostor pro bilancování prožitého a tím i pro paměť šoa. Právě doba, kdy člověk vstupuje do role seniora, je pro takovéto vzpomínání velmi typická. *„Nalezení smyslu v osobní historii člověka je zvlášť důležité v pozdním věku. Erik Erikson tvrdil, že poslední stádium lidského životního*

²⁹ O velmi nepovedené „konkretizaci životního osudu“, která nakonec rozhodující měrou přispěla k tomu, že přeživší řadu let o šoa nevyprávěla, se zmiňuje na vlastním příkladu pamětnice L. T. Po válce v roce 1947 byla v Lomnici nad Popelkou v ozdravovně. Někdo se doslechl, že prošla Terezínem a měl potřebu její příběh demonstrovat na veřejnosti. Na evidentně nepřipravenou L. T. tato (možná v dobrém myšlen snaha měla velmi nepříjemné účinky. *„Tak to vzali jako nějakou atrakci a teď mě vytáhli na balkon a celému náměstí říkali: 'Tahle ta holčička byla tři roky v Terezíně. A teď chtěli, abych já něco řekla. A to bylo tak hrozný (ve třinácti letech). Slovo jsem ze sebe nedostala, já jsem slovo nepromluvila, já jsem nějak nemohla, mně připadali ty lidi, že s tím nemaj co dělat, a že já nevím, co bych jim říkala o tom. Bylo to ve mně uzavřený. Nějak jsem se o tom nerada bavila.“* Tamtéž, L. T., ID: 22438, Segment: 46.

³⁰ Tamtéž, M. K., ID: 12522, Segment: 104. Přeživší M. K. v této souvislosti také vzpomínala na vznik „projektu“ Tereziánské pamětní knihy. *„Účelem edice Tereziánských pamětních knih je zaznamenat jména a osudy tereziánských vězňů a zachovat památku nesmyslně zmařených lidských životů. Jejich uveřejnění je umožněno vytvořením databáze, v níž jsou shromažďovány údaje o více než 150 tisících tereziánských vězňích. Záznamy o desetitisících deportovaných a zavražděných Židech dokumentují rozsah a zřídlost konečného řešení židovské otázky a představují symbolický náhrobek těm, z nichž většina nenalezla pokojný hrob na této zemi.“* In: <http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/publ/publ> (prohlédnuto 21. 10. 2011, ověřeno 10. 12. 2011).

*cyklu zahrnuje úkol dosažení 'integrity', neboli uspořádání toho, čeho člověk během života dosáhl nebo čeho dosáhnout nedokázal...*³¹

Přirozeně tak přichází potřeba ohlédnout se, předat životní zkušenost nebo se konečně vyznat z něčeho, co bylo „vhodnější“ (z pohledu přeživšího) během dosavadního života před okolím raději skrývat. Pamětníci dlouho o nacistické genocidě nemluvili. Především se jich málokdy někdo na minulé vůbec ptal. „*Neměl jsem zájem zbytečně mluvit, když jsem nebyl tázán.*“³² „*Neboť věřte, že těch celých padesát let se nikdo nikdy nezeptal, co se stalo v roce 1944.*“³³

Také se však v „zájmu“ vlastní rodiny snažili pamětníci chovat tak, aby jejich blízcí nebyli nijak zasaženi hrůzami šoa. „*Moje děti tohle neslyšely. Já jsem o tom nevyprávěla o těch pocitech. Nikdy to neslyšely. Nechtěla jsem jim zatěžovat duši, že já mám takovou minulost.*“³⁴ Neseznámit nejbližší s osobní minulostí, tak v očích svědka dlouho znamenalo, vlastně chtít bránit osoby, na kterých jim tolik záleželo. „*Nechtěla jsem ho (syna) zatížit mou těžkou minulostí.*“³⁵ „*Dětem jsem vlastně nic nevyprávěla. Snažila jsem se jim nevyprávět nic. Moje dcera se často ptá, to bylo poslední dobou. Jinak jsem dobrovolně nic neříkala. Nechtěla jsem je ovlivňovat nějak. Věděla jsem, že jsou určití potomci, kteří na to doplácují zdravím a psychickým stavem, tak to jsem nechtěla. Já jsem chtěla, aby měli normální život.*“³⁶ Snaha ochránit sebe³⁷ i druhé prostě dlouho převládala nad potřebou informovat. „*V mnoha případech přeživším připadalo příliš bolestné hovořit o hrůzách, kterými prošli, protože se báli, že to znovu vyvolá nesnesitelné vzpomínky. Také chtěli uchránit své děti,*“ upozorňuje psychologka Irene Bloomfieldová.³⁸ „*Pravdu vám povím. Dost nerad na to vzpomínám, neboť mi to dělá jisté těžkosti. Ne těžkosti z lovení v paměti,*

³¹ M. CSIKSZENTMIHALYI, *O štěstí a smyslu života*, Praha: NLN, 2006, s. 197.

³² VHA USC SFI, J. K., ID: 16573, Segment: 149.

³³ Tamtéž, S. B., ID: 20901, Segment: 88.

³⁴ Tamtéž, F. H., ID: 28257, Segment: 47.

³⁵ Tamtéž, K. B., ID: 20615, Segment: 101.

³⁶ Tamtéž, H. A., ID: 15674, Segment: 102.

³⁷ Tamtéž, V. K., ID: 27250, Segment: 90.

³⁸ I. BLOOMFIELD, *Léčba obětí násilí proti skupinám*, In: Jak se vyrovnáváme s holocaustem? Ed. Eliška Jírová, Praha: o. s. Tolerance a občanská společnost, 2006, s. 16.

ale člověk se trošku vrátí do té doby a má dojem, že kdybyste mi nyní změřili tlak, tak asi mám vyšší. To nejsou příjemné vzpomínky.“³⁹

Nyní (povětšinou) po velmi zralé úvaze a po dlouhém časovém odstupu od proběhlého se přeživší odhodlali seznámit s vlastním příběhem ty nejbližší a prostřednictvím audiovizuálního záznamu vlastně i „celou“ veřejnost. Opět především proto, aby své děti (blízké osoby) bránili.⁴⁰ Tentokrát před případnými projevy netolerance, které by se mohly objevit. Vlastní rodina by již zkrátka měla znát plnou minulost pamětníka. Rozhovor pro USC Shoah Foundation Institute se stal vhodným impulsem pro tento dlouho „plánovaný“ okamžik.⁴¹ Akt předání vzpomínky se zkrátka ve stáří objevuje jako velmi obvyklá potřeba. Jak také poznamenává český filozof Jan Sokol: *„Tělesnost totiž neznamená jen starost a smrtelnost, ale také naději a ‚plodnost‘, kterou se každý jednotlivý život přesahuje – v dětech i v myšlenkách.*“⁴²

Pro celou řadu svědků událostí druhé světové války však důležitým podnětem k započatí vyprávění byla změna politického prostředí v Československu. Bohužel však nikoli v čistě pozitivním slova smyslu jako „nově“ otevřeného a toleranci nakloněného prostoru, v kterém bylo po čtyřech desetiletích konečně možno svobodně hovořit, ale spíše přesně naopak. Komunistický režim, který mnohdy velmi razantně potlačoval svobodu projevu, občanská a politická práva, ze samotného principu neumožnil vedle vlastních ideologických projevů také to, aby výrazněji na veřejnosti zaznívaly politické soudy jinak orientovaných skupin. Tento nedemokratický tlak a kontrola měly za určitých okolností paradoxně i jistý efekt, který v námi sledované rovině sehrál svou nezanedbatelnou a do jisté míry také relativně „pozitivní“ roli.

S počátky demokratické obnovy Československa po listopadu 1989 byl bohužel totiž spat i nárůst (nikoli však ne vždy absolutní vznik) hnutí a sil, které začaly ve společnosti prezentovat protizidovské postoje, které svou podstatou byly a jsou velmi rasistické. Je velmi pochopitelné, že přeživší s nelibostí i obavami začali

³⁹ VHA USC SFI, P. G., ID: 17333, Segment: 105.

⁴⁰ Tamtéž, R. D., ID: 23779, Segment: 106.

⁴¹ Například: Tamtéž, V. P., ID: 21664, Segment: 86.

⁴² J. SOKOL, *Čas a rytmus*, Praha: Oikoymenth, 2004, s. 177.

tyto radikální politické projevy sledovat a také na ně reagovat. Jak ve své eseji výstižně napsal spisovatel Arnošt Lustig: „*Právo mluvit je právem se bránit.*“⁴³

Antisemitismus⁴⁴ komunistického režimu byl spíše antisionismem, či jinak vyjádřeno nenávisť vůči Izraeli, který se jako židovský stát politicky vzdálil od představ, jež s touto zemí měl ve svých plánech Sovětský svaz. Až na ojedinělé výjimky však nebyl postoj komunistického režimu vůči židům v Československu prezentací přímé agresivity, která by znejišťovala či přímo ohrožovala. To se však o neonacistických heslech, pochodech, tiskovinách apod. již rozhodně říci nedalo. Pro řadu přeživších se jednalo o velmi nečekaný, a pravděpodobně až šokující zážitek. Po desetiletích nadvlády komunistické moci, která chtěla o šoa (a židovství obecně) nejlépe mlčet a nešfít do většinové populace tuto paměť, se otevřely možnosti k „svobodnému“ šíření názorů a to bohužel včetně těch projevů, které z principu pošlapávají lidská práva i důstojnost. Určitými skupinami tak znovunabyté svobody (včetně politického pluralismu, svobody slova, shromažďování atd.) byly jen pragmaticky zneužity k šíření nesnášenlivých, až rasistických postojů. „*Věřil jsem v pětáctýřicátém roce, že to, co máme za sebou, máme na věky věků. Bohužel jak vidíme, ta nenávisť, to opovrhování jednoho národa druhým, to je neštěstí pro naši generaci a bojím se, že i pro budoucí generaci.*“⁴⁵ S velkou pravděpodobností nebyl krátce po roce 1989 na staronové projevy rasové nesnášenlivosti ve společnosti připraven téměř nikdo. Přeživší sice naštěstí měli tyto sociálně-patologické jevy zprostředkované převážně médií, ale stejně se nehodlali s celou věcí jen tak jednoduše smířit či ji přejít mlčením.⁴⁶ Cítili ohrožení, byli také znepokojeni „útoky na paměť šoa“⁴⁷ a často se i obávali, aby nakonec rétorika netolerance nezasáhla širší vrstvy

⁴³ A. LUSTIG, *Eseje: vybrané texty [1965-2008]*, Praha: Mladá fronta, 2009, s. 48.

⁴⁴ K vývoji pojmu antisemitismus například: W. LAQUEUR, *Měnicí se tvář antisemitismu*, Praha: Lidové noviny, 2007.

⁴⁵ VHA USC SFL, V. B., ID: 24550, Segment: 115.

⁴⁶ Tamtéž, H. A., ID: 15674, Segment: 103.

⁴⁷ Takřka „vzorově“ vymezil podstatu zpochybňování svědectví přeživších šoa ze strany popíračů filozof Jean François Lyotard. V knize „*Rozepře*“ výstižně poukázal na jeden z klíčových pseudoargumentů, který je popírači využíván. Pro nás je mimořádně důležité a poučné, že se přímo týká paměti a vzpomínek přeživších. K tomu Lyotard uvádí: „*Dozvídáte se, že lidské bytosti vládnucí řečí byly postaveny do takové situace, že žádná z nich vám nemůže nyní podat zprávu, čím tato situace byla. Většina z nich tehdy zahynula, ti, kdo přežili, mluví*

populace. Proto se po desetiletích odhodlali promluvit, často nejprve v rodinném prostředí, ale rovněž také ve školách, v médiích či před záznamovými zařízeními publicistů a historiků. Zvedli tak varovný hlas, který neměl planě moralizovat, ale především se měl pokusit s velkou pečlivostí převyprávět svůj jedinečný životní příběh. „*Nehovořil jsem o svých zážitcích dlouho, snad více jak třicet let. I mé děti byly už téměř dospělé, když se od rodičů dozvěděli celou pravdu. K překonání určitého ostychu mne přiměly především neonacistické akce, které i se starými známými hesly se začaly objevovat krátce po roce 1989.*“⁴⁸

Skupina druhá: od „počátku“ vzpomínající

Přejdeme však nyní již k druhé skupině přeživších, kterou je možno z námi sledovaného hlediska vztahu pamětníka k vlastnímu aktu vyprávění, v audiovizuálních svědectvích archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) najít. Již bylo zmíněno, že se jedná o „kategorii“ svědectví, jejichž nositelé neměli po válce žádnou větší obtíž zahájit vzpomínání na šoa. Osobní zážitek se stal „brzy“ součástí rodinné paměti. „*Nikdy se to netajilo, neboť to se dělalo v mnohých rodinách v přesvědčení, že je to uzavřená kapitola. Na co ty děti zatěžovat? Jednoduše se to zatloukalo. Já jsem byla vehementně proti tomu, neboť je to strašně důležitá část evropských dějin, židovských dějin, osudů rodinných. Vždyť byly rodiny, kde nebyli prarodiče.*“⁴⁹

Někdy se přeživší snažili, aby prezentace jejich zkušeností mohla zaznít rovněž ve veřejném prostoru. Dokonce se přeživší v některých případech na tuto skutečnost záměrně připravovali a vytvořili si brzy po válce základní poznámky (sepsané vzpomínky).⁵⁰ Ať již se mělo jednat o formu přednášky,⁵¹ krátkého článku

zřídka. Když o tom mluví, jejich svědectví se týká jen nepatrné části této situace. Jak vědět, že tato situace sama existovala? Není výplodem fantazie vašeho informátora? Buďto situace jako taková neexistovala, anebo existovala, ale v tom případě svědectví vašeho informátora je nepravdivé, neboť – buďto by měl zahynout, nebo by měl mlčet, anebo jestliže mluví, může podat svědectví jen o jednotlivé zkušenosti, kterou učinil, a zbývá potvrdit, že tato zkušenost byla složkou oné situace.“ In: J. F. LYOTARD, *Rozepře*, Praha: Filosofie, 1998, s. 27.

⁴⁸ Z dopisu pana L. E. ze dne 21. 6. 2010 z Ostravy do Slaného. Osobní archiv autora.

⁴⁹ VHA USC SFI, A. M., ID: 12056, Segment: 52.

⁵⁰ Tamtéž, B. G., ID: 27769, Segment: 81.

v tisku nebo celé vzpomínkové knihy či deníku. Ne vždy se jim však podařilo vzpomínky na šoa ve společnosti významnějším způsobem uplatnit. Podmínky, které existovaly například pro vydání knihy apod. se leckdy staly pro zveřejnění a šíření paměti šoa v komunistickém Československu takřka nepřekonatelnou překážkou. Proto vyprávění často nevykročila mimo prostor pamětníkovy domova.

V rodinách přeživších však existovalo otevřené komunikační prostředí. „*Při každé příležitosti jsem mu (synovi) vyprávěla jaké to bylo, jaké děti žily v Terezíně, jak se učily, jak žily s rodiči, vlastně nežily s rodiči, s rodiči se jenom vídaly. To jsem mu vyprávěla. Potom ta paní učitelka se mě zeptala, jestli bych chtěla přijít do školy a vyprávět ve škole. A tak jsem byla asi třikrát ve škole.*“⁵² Děti se přirozeně úměrně svému věku začínaly ptát a rodiče (prarodiče) jim poskytovali odpovědi.⁵³

Vyprávění se postupně rozvíjela a nabírala formy představení celistvého příběhu. Někdy byl tento příběh dokonce velmi názorný. „*O těchto svých zážitcích jsem často vyprávěla svým dětem. Je zajímavé, že ačkoli jsou další generace, tak myslím, že je to zajímavé. Mají k tomu vztah a prostě to dost procítí. Udělala jsem něco, co se možná některým lidem zdálo divné, ale já jsem vzala své děti do Osvětlení, se podívat jaké to bylo. Prostě jsem si řekla, že musí vědět, co bylo. (...) Prostě vím, že velmi hodně lidí se snažilo své děti uchránit od těchto informací, ale já jsem si řekla, že když jsem já mohla tu válku přežít, tak oni tu informaci přežijí určitě.*“⁵⁴ Pro řadu potomků přeživších se právě setkání s rodinnou pamětí stalo klíčové při řešení otázky vztahu k vlastní etnické identitě.⁵⁵

Pro „vyprávějící“ pamětníky šoa tak bylo celkem přirozené a převážně i logické, že když byli osloveni ze strany konkrétního oral history projektu, ochotně souhlasili a svá svědectví poskytli.⁵⁶

⁵¹ Tamtéž, G. M., ID: 42301, Segment: 68.

⁵² Tamtéž, I. D., ID: 8131, Segment: 92.

⁵³ Tamtéž, A. B., ID: 7927, Segment: 108.

⁵⁴ Tamtéž, J. F., ID: 19559, Segment: 106.

⁵⁵ Tamtéž, J. V., ID: 8149, Segment: 88.

⁵⁶ Například: Tamtéž, K. T., ID: 22292, Segment: 116.

Motivace pamětníků poskytnout rozhovor

Plánovaná struktura rozhovorů, které byly díky USC Shoah Foundation Institute realizovány, nabízela v souboru otázek přeživším rovněž možnost hovořit nejen o tom, co je k poskytnutí interview přivedlo, či o tom, jak se jejich vztah k vlastnímu vyprávění utvářel. Pamětníci také dostali možnost „vzkázat“ něco těm, kteří budou mít možnost jejich mediálně zpracované sdělení sledovat. Naprostá většina z nich tuto nabídku tazatelů také využila a vyjádřila rovněž povděk⁵⁷ (radost) nad tím, že se vůbec mohli nahrávání aktivně účastnit. Jaké byly typické „vzkazy“ přeživších těm, kteří jim budou prostřednictvím záznamu naslouchat? Na co pamětníci především kladli důraz?

Především přeživší varovali před hrůzami, kterými nedobrovolně prošli. Válečná zkušenost nacistické genocidy byla klíčovým zlomem v jejich životě. *„Domnívám se, že holocaust není problém židovský, ale problém všelidský. Holocaust se dotýká všech...“*⁵⁸ Období druhé světové války logicky chápali jako zcela zásadní. *„Chtěla bych, aby nezapomněli a aby se to nikdy nestalo, aby už nepřišel Hitler, Stalin, všechno to hrozný, co tady bylo.“*⁵⁹ Vyprávějí, aby upozornili. *„Aby už nikdy v životě nebyla válka, aby už nebyl rasismus. Kdybychom věděli, že ještě jednou bude něco takového, tak bychom na svět nepřivedli naše děti.“*⁶⁰ Varovali, aby se nepřestalo naslouchat a věřit vyprávěním těch, kteří přežili. *„Každé takové svědectví obohacuje tu mozaiku těch strašných událostí, které nesmíme nikdy zapomenout.“*⁶¹ Válka se nesmí opakovat.⁶² *„Nepřál bych jim takový život, jaký jsem prožíval v lágru, v ghettu.“*⁶³

Nemělo by se již nikdy stát ani to, aby určitá sociální skupina, etnikum či vrstva lidí byla zbavena svých práv i majetku, veřejně ponižena, označena a

⁵⁷ Například: Tamtéž, M. B., ID: 39715, Segment: 74. Také: Tamtéž, C. F., ID: 17911, Segment: 86.

⁵⁸ Tamtéž, A. B., ID: 14754, Segment: 139.

⁵⁹ Tamtéž, E. D., ID: 12056, Segment: 52.

⁶⁰ Tamtéž, K. D., ID: 13885, Segment: 81.

⁶¹ Tamtéž, A. F., ID: 20844, Segment: 126.

⁶² Tamtéž, G. B., ID: 23182, Segment: 120.

⁶³ Tamtéž, E. B., ID: 30204, Segment: 91.

v konečném důsledku likvidována. „*To byla nejméně smysluplná doba a lidé si ani neuvědomují, co tu dnes vyvádějí. To nebezpečí, co nám hrozí kvůli šovinismu, nacionalismu a fašismu. Je to stále hrozící moment v tomto našem životě, jen si to moc lidé neuvědomují a nás, kteří jsme přežili holocaust, nás je tu málo.*“⁶⁴ Přeživší chápali svůj osobní příklad jako memento před zlem. „*Nechť je holocaust dvacátého století takovým mementem pro budoucí generaci, aby období této hrůzy měla v paměti a udělala všechno proto, aby bylo na světě méně nenávisti, utrpení, hlavně pronásledování bez ohledu na to, jakého je kdo náboženství, rasy, přesvědčení...*“⁶⁵ Toto rasově motivované zlo plodí společenskou netoleranci, která je schopna narůstat od nenápadných forem verbální agrese až po fyzické ohrožení. „*Z nenávisti a pomsty se nedá celý život žít. (Je důležité, aby se mladí lidé doplnil M.H.) snažili vidět v každém člověku ne jakého je náboženství, jakou má barvu pleti, ale aby se snažili o to, aby se takovéto strašné věci nikdy v historii neopakovali.*“⁶⁶

Často si však pamětníci uvědomili, že se jim nemůže zcela podařit sdělit svou osobní zkušenost. *To, co jsme prožili, to se nedá reprodukovat, to se musí prožít a zažít. To není možné nějakým způsobem přenést, je to nepředstavitelné a tak absurdní. To, co já říkám, to jsou jenom slova. Tu hrůzu transportu, mlácení, to nikdo nemůže reprodukovat, to se nemůže vysvětlit.*“⁶⁷ Mladší generace nemohou plně pochopit obsahy toho, o čem je vyprávěno. „*Přes tu snahu zachytit tu minulost, pochybuji o tom, že se setká s náležitým efektem. Něco zůstane v archívech, mladým je to vzdálené a nepochopitelné. Je to pro ně jen dějepisná událost.*“⁶⁸ Chápu a věří ti, kteří události neprožili? Asi jen sotva, domnívali se mnozí přeživší. „*Nevím, jestli mi uvěřít. Stejně nám nikdo nechce věřit. Nikomu bych nepřála, aby prodělal to, co jsme prodělali my.*“⁶⁹

I přes určité pochybnosti se citovaní svědci šoa nevzdali. Nabídli svým vystoupením možnost navázání „vztahu“. Je na dalších generacích, zda tuto možnost

⁶⁴ Tamtéž, M. B., ID: 39715, Segment: 74.

⁶⁵ Tamtéž, A. G., ID: 15746, Segment: 85.

⁶⁶ Tamtéž, H. A., ID: 27557, Segment: 50.

⁶⁷ Tamtéž, R. K., ID: 8734, Segment: 133.

⁶⁸ Tamtéž, P. K., ID: 22131, Segment: 89.

⁶⁹ Tamtéž, A. B., ID: 23270, Segment: 136.

smysluplně využijí. „*Aby se i mladí lidé dali do kontaktu s těmi, kteří přežili koncentrační tábory, aby nezapomněli a v budoucnosti, kdykoli mají možnost udělat dobré skutky a pomáhali těm lidem, kteří překonali to těžké utrpení a ty tragédie v minulosti.*“⁷⁰

Rasismus je bohužel nadčasovým nebezpečím, které může zbytnět a svými důsledky začít opětovně ohrožovat společnost. „*Já se bojím, strašně se bojím, že se to bude opakovat. Nevěřím tomu, že se to nebude opakovat.*“⁷¹ Na řadě vyskytujících se případů můžeme pozorovat, že ani současná společenství nejsou proti výše zmiňovanému sociálně-patologickému jevu zcela imunní. Výchova k demokratickým hodnotám by neměla zůstat planou frází, ale měla by se stát niternou potřebou všech zainteresovaných stran. Seznámení s audiovizuálními svědectvími přeživších může významným způsobem přispět ke kultivaci historického vědomí současné populace.

Resumé

Studie přináší prostřednictvím rozboru audiovizuálních svědectví stručné představení jednoho z mnoha aspektů paměti přeživších holocaustu. Klíčovými rovinami svědectví pamětníků, které jsou v této práci sledovány, jsou otázky vztahu přeživších k vlastním vzpomínkám a vzpomínání. Autor svou pozornost rovněž věnuje reflexi motivů, které přeživší vedly k započetí vyprávění o minulém. Opomenuto není ani objasnění důvodů, jež vedly pamětníky k tomu, že po dlouhou řadu let (desetiletí) o válečných zážitcích důsledně mlčeli. Stranou autorova zájmu nezůstává ani zamyšlení nad kategorií přeživších, kteří nikdy veřejně se svými prožitky nevystoupili.

K rozboru komunikativní paměti přeživších holocaustu bylo využito bohatého fondu audiovizuální archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, z kterého detailním způsobem autor prostudoval 165 svědectví v českém a slovenském jazyce.

⁷⁰ Tamtéž, A. A., ID: 27670, Segment: 95.

⁷¹ Tamtéž, M. Ch., ID: 12611, Segment: 113.

Summary

The essay is an introduction to one of the many aspects the survivors' memories share. This introduction is delivered through the analysis of audio-visual testimonies. The key aspects of these testimonies which are followed in this paper, are the issues of their own relationship towards their memories and recollections. The author pays attention and reflects about the objectives which led to the very beginning of the remembering. The writer does not forget to deal with the reasons which made the witnesses keep perfectly quiet about their war memories for such a long time – sometimes several years. He reflects too about those who survived and never went public with their experiences.

Rich audio-visual archives of USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education were used in this research of survivors' memoirs – 165 testimonies in the Czech and Slovak language were examined in detail by the author of this paper.

Literatura / References

VHA USC SFI – audiovizuální archiv – všechna citovaná svědectví byla prostudována v pražském Centru vizuální historie Malach (MFF UK)

ANKERSMITH Frank, *Pamiętając Holocaust: żałoba i melancholia*. In: *Pamięć, etyka i historia*. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 163-184.

ASSMANN Jan, *Kultura a paměť*, Praha: Prostor 2001.

BADDELEY Alan, *Vaše paměť*, Brno: Jota 1999.

BARŠA Pavel, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, Praha: Argo 2011.

BARTHES Roland, *Úvod do strukturální analýzy vyprávění*. In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kyloušek, Brno: Host 2002, s. 9-43.

BLOOMFIELD Irene, *Léčba obětí násilí proti skupinám*. In: Jak se vyrovnáváme s holocaustem? Ed. Eliška Jírová, Praha: o. s. Tolerance a občanská společnost 2006, s. 14-20.

CSIKSZENTMIHALYI Mihaly, *O štěstí a smyslu života*, Praha: NLN 1996.

DOMAŇSKA Ewa, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006.

DOMAŇSKA Ewa, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*. In: Pamięć, etyka i historia. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 13-27.

GLASSMANN R. Gaby, *Když ne já – kdo jiný bude pro mne?* In: Trauma, řád, identita. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut - GplusG 2008, s. 55-64.

GLASSMANN R. Gaby, *Trauma a historie. Jak nakládáme s tím, co se stalo?* In: Trauma, historie, svědomí. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut – GplusG 2010, s. 16-26.

HALBWACHS Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

HAMAR Eleonóra, *Vyprávěná židovství*, Praha: Sociologické nakladatelství 2008.

HAPALOVÁ Michaela, *O smútku a hrdinstve (náčrt psychologickéj reflexie príbehov prvej generácie preživších holokaustu)*. In: Reflexie holokaustu. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV 2010, s. 74-93.

KAMENSKÝ Ivan, *Čo spôsobil a zanechal holokaust v psychike preživších a ich potomkov*. In: Trauma, řád, identita. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut - GplusG 2008, s. 129-134.

KULA Marcin, *Między przeszłością a przyszłością*, Poznań: PTPN 2004.

LACAPRA Dominick, *Psychoanalýza, paměť i zwrot etyczny*. In: Paměť, etyka i historia. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 127-162.

LUSTIG Arnošt, *Eseje: vybrané texty [1965-2008]*, Praha: Mladá fronta 2009.

LYOTARD Jean Francois, *Rozepře*, Praha: Filosofia 1998.

SALNER Peter, *Cesty k identite*, Bratislava: Zing Print 2005.

SALNER Peter, *Niektoré prejavy neverbálnej kumunkácie vo svedectvách tých, ktorí prežili holocaust*. In: Reflexie holokaustu. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV, 2010, s. 94-112.

SOKOL Jan, *Čas a rytmus*, Praha: Oikoymenth 2004.

TROJAŃSKI Piotr, *Pomiędzy „banalnością zła“ a „banalnością heroizmu“ – czyli o potrzebie analizowania w nauczaniu o holokaucie procesów i mechanizmów psychospołecznych, które doprowadziły do zagłady*. In: Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 255-266.

O autorovi

Mgr. Milan Hes, Ph.D. (*1976 v Lounech) Je absolventem oborů dějepis a základy humanitní vzdělanosti na UJEP v Ústí nad Labem. Vyučuje na gymnáziu v Praze 4 a

MEMO 2013/1

pracuje na několika odborných a didaktických projektech, jejichž výsledkem jsou metodické materiály pro studenty a učitele základních, středních i vysokých škol.

Badatelsky se zabývá především regionálními dějinami Slánska v 19. a 20. století, problematikou komunikativní paměti šoa, vzájemným vztahem fenoménů dějin a paměti a také teorií oborové didaktiky dějepisu.

Kontakt: milan.hes@seznam.cz